

М. Г. Моторигіна,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національного університету "Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого" (м. Харків)

УДК 343.13

ФУНКЦІЇ СТОРОНИ ЗАХИСТУ В ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Визначено поняття кримінально-процесуальної функції та поняття функції захисту в змагальному кримінальному провадженні, з'ясовано основні підходи до розуміння цього поняття, а також коло учасників, які належать до сторони захисту в кримінальному провадженні. Висвітлено основні процесуальні права, якими наділяється сторона захисту для виконання своїх функцій.

Ключові слова: поняття кримінально-процесуальної функції, функція захисту, сторона захисту.

На сьогодні в кримінально-процесуальній науці досі не сформувався єдиного підходу до визначення поняття кримінально-процесуальних функцій, чітке розмежування яких можливе тільки при змагальній побудові кримінального судочинства. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) закріпив змагальність як одну із загальних засад кримінального провадження, а також дав визначення поняття сторін кримінального провадження, конкретно вказавши учасників кримінального провадження, які належать до сторони обвинувачення та сторони захисту. Всі ці новели є дуже важливими та спричиняють необхідність дослідження теми кримінально-процесуальних функцій у кримінальному провадженні, зокрема функцій сторони захисту.

Проблеми, що стосуються кримінально-процесуальних функцій, були предметом дослідження в працях таких учених-процесуалістів, як С. А. Альперт, А. М. Баєв, Ю. М. Грошевий, М. М. Гродзинський, В. С. Зеленецький, Л. Д. Кокорев, О. М. Ларін, М. М. Міхеєнко, Я. О. Мотовіловкер, В. П. Нажимов, Р. Д. Рахунов, А. Л. Ривлін, В. М. Савицький, М. С. Строгович, М. О. Чельцов, О. Г. Шило, П. С. Елькінд, М. Л. Якуб та інших науковців.

Метою цієї статті є визначення поняття кримінально-процесуальної функції та поняття функції захисту в змагальному кримінальному провадженні, з'ясування основних підходів до розуміння цього поняття, а також висвітлення основних процесуальних прав, якими наділяється сторона захисту для виконання своїх функцій.

Змагальність регламентує процедуру вирішення спору між стороною обвинувачення і стороною захисту, які мають суперечливі інтереси. При змагальній побудові кримінального провадження сторони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших прав, передбачених КПК України.

Змагальність також передбачає, що під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. З цього випливає, що

на основі змагальності необхідним і одночасно достатнім є виділення трьох процесуальних функцій: обвинувачення, захист і вирішення справи судом.

У науці кримінально-процесуального права сформувалися десятки підходів до визначення поняття функцій у кримінальному судочинстві. Кожен з таких підходів заснований на нормах чинного в певний момент кримінально-процесуального законодавства та в значній мірі визначається саме ним.

Одні вчені кримінально-процесуальною функцією вважають частину кримінально-процесуальної діяльності, інші — під нею розуміють певний напрямок, особливим чином відмежовану сторону, вид кримінально-процесуальної діяльності, треті — виражене у певних напрямках кримінально-процесуальної діяльності призначення та роль суб'єктів кримінального судочинства [1, с. 54], четверті — трактують її як види, напрямки діяльності суб'єктів кримінального процесу [2, с. 84], обумовлені їх роллю, призначенням та метою участі у справі.

На думку Ю. М. Грошевого, процесуальні функції — це виражені у законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства учасниками, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у кримінальному провадженні з метою захисту своїх законних інтересів [3, с. 23].

Для характеристики цих напрямів процесуальної діяльності особливе значення мають закріплені в ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження, які полягають у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Саме ці завдання лежать в основі розподілу кримінально-процесуальних функцій.

Традиційно в науці кримінального процесу виділяють 3 основні функції: обвинувачення, захисту та вирішення справи судом. Вони є основними оскільки, обов'язково виражаються у центральній стадії процесу та їх розмежування визначає змагальну побудову судового розгляду. Це, звісно, ставить їх на особливе місце у загальній системі кримінально-процесуальних функцій [4, с. 14]. Проте кримінальному судочинству властиві й інші функції, у тому числі розслідування справи, нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів (нагляд прокурора за додержанням законів при проведенні досудового розслідування (дівання та досудового слідства) у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням), підтримання цивільного позову і заперечення проти цивільного позову. Всі вони пов'язані з зазначеними основними функціями і без них, як правило, не можуть отримати свого вираження в кримінальному процесі.

Виділення тих чи інших функцій і можливість їх здійснення конкретними учасниками процесу залежить не від волі і бажання останніх, а від законодавця, який, враховуючи ряд факторів, у тому числі і закони психології, нормативно закріпив відповідну структуру судочинства, що відображає реальний стан речей, права та законні інтереси учасників кримінального провадження, мету, до досягнення якої вони прагнуть. Іншими словами, кримінально-процесуальна функція — це об'єктивна категорія, відображена в чинному законі. Вона визначає процесуальне становище кожного учасника і не залежить від його конкретної позиції в тому чи іншому кримінальному провадженні.

Усіх учасників кримінального провадження можна поділити на не схожі між собою групи залежно від присутнього в них інтересу. Ці групи і прийнято називати сторонами. При цьому кожна з цих відокремлених груп здійснює окрему, тільки їй властиву кримінально-процесуальну функцію.

Український законодавець у новому КПК України розподілив усіх учасників кримінального провадження залежно від їхніх інтересів на групи: суд, сторону обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, встановлених КПК України), сторону захисту (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники), а також інших учасників кримінального провадження (заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники цивільного позивача та цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

Не можна не помітити, що до останньої вказаної вище групи учасників кримінального провадження законодавець відніс цивільного позивача і цивільного відповідача. Згідно з ч. 1 ст. 62 КПК України цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України. Він має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього (ч. 3 ст. 62 КПК України). Саме по собі заперечення проти цивільного позову і є одним з аспектів функції захисту, адже цивільний відповідач доводить відсутність обов'язку нести відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Тоді видається незрозумілим, чому норми, що стосуються цивільного відповідача, законодавцем були закріплені в одному параграфі "Інші учасники кримінального провадження" з такими учасниками, як свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, бо, на відміну від них, цивільний відповідач має особистий інтерес у провадженні.

Отже, носієм функцій захисту у кримінальному провадженні є сторона захисту, до якої належать визначені кримінально-процесуальним законодавством учасники, що здійснюють єдину функцію на підставі спільного інтересу. Дії сторони захисту в судовому провадженні спрямовані на захист прав та інтересів обвинуваченого або цивільного відповідача.

М. С. Строгович під захистом розуміє сукупність процесуальних дій, напрямки спростування обвинувачення, на встановлення невинності обвинуваченого або на пом'якшення його відповідальності. Він розрізняє захист у матеріальному й формальному сенсі. Захистом у матеріальному сенсі називається сукупність процесуальних засобів, які надані обвинуваченому і за допомогою яких він може захищатися від пред'явленого йому обвинувачення, тобто це сукупність процесуальних прав обвинуваченого та його процесуальних гарантій. Захистом у формальному сенсі називається участь у процесі захисника, тобто особи, яка представляє обвинуваченого, захищає його, допомагає йому використовувати його процесуальні права [5, с. 94].

Погляд М. С. Строговича не може бути повністю сприйнятий і викликає певні заперечення. На нашу думку, захист необхідно розглядати в матеріально-правовому (матеріальному) і процесуальному сенсі. Захист у матеріальному сенсі — це відстоювання тези, яку висуває сторона захисту суду в ході судового розгляду і яка виражається у її згоді або незгоді з обвинуваченням, недоведеністю обвинувачення (повною або частковою), кваліфікацією обвинувачення і т. д. У процесуальному сенсі захист — це діяльність сторони захисту, що наділена певними процесуальними засобами, спрямовану на спростування фактів, які пом'якшують вину обвинуваченого, на оспорювання кваліфікації цих фактів, а також проти невизнання обставин, що пом'якшують вину. У цьому смислі важливою новелою в

КПК України необхідно вважати положення, згідно з яким сторона захисту має право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК України).

Реалізація кримінально-процесуальної функції захисту в кримінальному провадженні здійснюється передусім при забезпеченні можливості захищатися у кримінальному провадженні, яка виражається у праві на захист (ст. 59 Конституції України).

Ч. 1 ст. 20 КПК України визначає, що підозрюваний, обвинувачений, виправданій, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Право на захист також проявляється в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20 КПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду (ч. 4 ст. 46 КПК України). У судовому провадженні спостерігається кульмінаційна активізація діяльності захисника (інших представників сторони захисту) у сфері представлення і дослідження саме доказів, а не тільки потенційно доказової інформації. На етапі судового розгляду захисник може пред'явити в якості доказів інформацію, не досліджену в процесі досудового провадження [6, с. 17].

Функція захисту також виражається в діях підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніх захисників та законних представників, спрямованих на повне або часткове спростування обвинувачення, з'ясування обставин, що свідчать про невинуватість обвинуваченого або меншу міру його провини. Для обвинуваченого здійснення цієї функції — право, для захисника — обов'язок. Захисник зобов'язаний використовувати всі зазначені в законі засоби і способи для захисту прав і законних інтересів підзахисного. Згідно з ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів справи згідно зі ст. 290 КПК України; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України. Обвинувачений також має право брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; збирати і подавати докази суду; висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; виступати в судових дебатах; ознайомлюватися з журналом

судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; оскаржувати в установленому КПК України порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення (ч. 4 ст. 42 КПК України).

У судовому провадженні обвинувачений є повноправною стороною, яка наділена широкими процесуальними правами, за допомогою яких він захищається від обвинувачення, яке йому висунув прокурор. Залежно від ставлення обвинуваченого до обвинувачення вибудовуються відносини сторони захисту зі стороною обвинувачення, оскільки саме обвинуваченому належить суб'єктивне право визнавати себе винним або не визнавати.

Отже, функція захисту як одна з основних функцій кримінального провадження є багатоаспектною діяльністю, яка виражається в захисті від обвинувачення, захисті прав та охоронюваних законом інтересів обвинуваченого, наданні йому юридичної допомоги у кримінальному провадженні, запереченні проти цивільного позову.

Список використаних джерел

1. Элькин, П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве [Текст] : [монограф.] / П. С. Элькин. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. — 144 с.
2. Строгович, М. С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. — 1968. — 470 с.
3. Кримінальний процес України [Текст] : [підруч.] для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. — Х. : Право, 2000. — 494 с.
4. Альперт, С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти [Текст] : [консп. лекц.] / С. А. Альперт. — Х. : Національна юридична академія України, 1995. — 28 с.
5. Строгович, М. С. Уголовный процесс [Текст] / М. С. Строгович. — М. : Юриздат НКЮ СССР, 1941. — 312 с.
6. Баев, А. М. Защитник и представитель как субъекты уголовного судопроизводства [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / А. М. Баев. — Краснодар, 2009. — 27 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"
(протокол № 7 від 31 січня 2013 року)*

Надійшла до редакції 01.02.2013

Моторьгіна М. Г. *Функции стороны защиты в состязательном уголовном производстве*
Определено понятие уголовно-процессуальной функции и понятие функции защиты в состязательном уголовном производстве, выяснены основные подходы к пониманию этого понятия, а также круг участников, которые относятся к стороне защиты в уголовном производстве. Освещены основные процессуальные права, которыми наделяется сторона защиты для выполнения своих функций.

Ключевые слова: *понятие уголовно-процессуальной функции, функция защиты, сторона защиты.*

Motoryhina, M. G. *The Functions of the Defence in the Adversarial Criminal Proceedings*
In this article the notion of criminal procedural functions and the notion of the defence function in adversarial criminal proceedings are defined. Basic approaches to understanding of this concept, as well as the consist of participants that are related to the defense in criminal proceedings are found out. The author lights up basic procedural rights which are given to the defense to discharge its functions.

Keywords: *the concept of criminal procedure functions, the defense function, the defense.*